

7. Náhodné veličiny a jejich charakteristiky

Příkladem náhodné veličiny je měření vzdálenosti - sčítá se zde nepřesnost měření, chyby přístrojů i samotného geodeta (viz chyby - systematické, hrubé a náhodné).

Náhodná veličina - mění své hodnoty v závislosti na náhodě. Značí se velkým písmenem. Existují dva typy:

- Diskrétní náhodná veličina - Může nabývat konečně nebo spočetně mnoha hodnot
- Spojitá náhodná veličina - Může nabývat libovolné hodnoty z určitého intervalu

7.1. Diskretní náhodná veličina

Pravděpodobnostní chování náhodné veličiny X je dáno rozdělením pravděpodobnosti náhodné veličiny X . V případě diskrétní náhodné veličiny je rozdělení dáno:

1. Výtčtem hodnot x , kterých může náhodná veličina X nabývat
2. Pravděpodobnostmi, s jakými může veličina těchto hodnot z množiny I nabývat, tj. $P(X = x), x \in I$.

Příklad: Uvažujme náhodnou veličinu X , která označuje počet líců ve třech po sobě jdoucích nezávislých hodech mincí. Jaké je její rozdělení?

X může nabývat hodnot $\{0, 1, 2, 3\}$ (v dalším textu L = líc, R = rub ;-)

$X = 0$: Možnost RRR. Pravděpodobnost, že v prvním hoďu padne rub, je $\frac{1}{2}$, stejně jako pravděpodobnost, že padne v druhém a třetím (jevů jsou nezávislé). Proto je pravděpodobnost varianty RRR $\frac{1}{2} \cdot \frac{1}{2} \cdot \frac{1}{2} = \frac{1}{8}$, tzn. $P(X = 0) = \frac{1}{8}$.

$X = 1$: Možnost LRR, RLR nebo RLL. Každý z těchto jevů má pravděpodobnost $\frac{1}{8}$ (viz výše). Proto platí $P(X = 1) = 3 \cdot \frac{1}{8} = \frac{3}{8}$.

$X = 2$: Padnou dva líce, tj. možnosti LLR, LRL nebo RLL. Každý z těchto jevů má pravděpodobnost $\frac{1}{8}$ (viz výše). Proto platí $P(X = 2) = 3 \cdot \frac{1}{8} = \frac{3}{8}$.

$X = 3$: Možnost LLL, pravděpodobnost stejná jako v prvním případě, tj. $P(X = 3) = \frac{1}{8}$.

x	0	1	2	3
$P(X = x)$	$\frac{1}{8}$	$\frac{3}{8}$	$\frac{3}{8}$	$\frac{1}{8}$

Všimněte si, že součet všech pravděpodobností je jedna. Tato podmínka musí být splněna vždy, neboť různé hodnoty $x \in I$ jsou jevy disjunkční a jejich sjednocení musí tvořit jev jistý Ω , tedy platí:

$$\sum_{i \in I} P(X = i) = P(\Omega)$$

7.2. Charakteristiky diskrétní náhodné veličiny

Střední hodnota náhodné veličiny - charakterizuje polohu hodnot náhodné veličiny. Značí se $E(X)$ a lze ji určit jako:

$$E(X) = \sum_{i \in I} x \cdot P(X = x),$$

kde I je množina hodnot, jichž náhodná veličina X nabývá.

Příklad: Určete střední hodnotu náhodné veličiny z předchozího příkladu.

Řešení: $E(X) = 0 \cdot \frac{1}{8} + 1 \cdot \frac{3}{8} + 2 \cdot \frac{3}{8} + 3 \cdot \frac{1}{8} = \frac{12}{8} = 1,5$

Nechť hodnota náhodné veličiny představuje polohu hmotného bodu na ose a hmotnost tohoto bodu odpovídá pravděpodobnosti. Pak velikost střední hodnoty odpovídá poloze těžiště od bodu nula.

Uvažujme nyní pokus, jehož výsledek je realizován jako náhodná veličina X . Jestliže pokus provedeme n -krát, získáme vektor $(x_1, x_2, \dots, x_n) \cdot x_i$, tedy počet líců v i -té trojici hodů. Pak

$$\bar{x} = \frac{\sum x_i}{n} \cong E(X),$$

tedy střední hodnota odpovídá dlouhodobému (sic!) aritmetickému průměru. Ale to platí jen pro velké hodnoty n !

Předložená úvaha je použitelná u hazardních her, kde uvažovanou náhodnou veličinou je zisk při jedné hře. Jestliže platí $\sum x_i/n \cong E(X)$, pak celkový zisk v n hrách se rovná přibližně $n \cdot E(X)$ (tím si nejsem úplně jistej, buď pan docent kecá, nebo jsem si to špatně napsal...).

Na střední hodnotě záleží, zda je hra:

- Spravedlivá ... $E(X) = 0$
- Výhodná ... $E(X) > 0$
- Spravedlivá ... $E(X) < 0$

Příklad: Hráč hází kostkou. Padne-li 6 ok, získá 6 Kč, pokud padne jiný počet ok, ztrácí korunu. Je hra výhodná? Řešení: Hráčův zisk má rozdělení:

x	-1	6
$P(X = x)$	$\frac{5}{6}$	$\frac{1}{6}$

$$E(X) = (-1) \cdot \frac{5}{6} + 6 \cdot \frac{1}{6} = \frac{1}{6} > 0$$

Rozptyl (též kolísavost nebo variabilita) vyjadřuje rozptýlenost hodnot. Značí se $\text{Var}(X)$ nebo $D(X)$ a platí:

$$\text{Var } X = \sum_{x \in I} [x - E(x)]^2 \cdot P(X = x) = \left[\sum_{x \in I} x^2 \cdot P(X = x) \right] - E^2(x).$$

Směrodatná odchylka - definuje se jako druhá odmocnina z rozptylu, značí se $SD(X)$ (z anglického standard deviation) nebo $\sigma(X)$.

$$SD(X) = \sqrt{\text{Var}(X)}$$

Příklad: Spočítejte rozptyl náhodné veličiny X označující počet líců ve třech po sobě jdoucích nezávislých hodech mincí (viz první příklad).

$$\text{Var}(X) = 0^2 \cdot \left(\frac{1}{8}\right) + 1^2 \cdot \left(\frac{3}{8}\right) + 2^2 \cdot \left(\frac{3}{8}\right) + 3^2 \cdot \left(\frac{1}{8}\right) - 1,5^2 = 0,75$$

Uvažujme nyní dvě hry: V první hře házíme mincí a získáme 1 Kč, jestliže padne líc a ztrácíme 1 Kč, jestliže padne rub. Ve druhé hře jsou pravidla stejná, hraje se ale o 10 Kč. Označme zisk v první hře jako X_1 a zisk ve druhé hře X_2 . Jaké je rozdělení náhodných veličin X_1 a X_2 ?

x	-1	1
$P(X_1 = x)$	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$

x	-1	1
$P(X_2 = x)$	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$

Obě hry jsou spravedlivé, ježto platí $E(X_1) = 0$ a $E(X_2) = 0$. Sledujme nyní celkový zisk během n her, tj. $\sum X_{1i}$, resp. $\sum X_{2i}$, kde X_{1i} je zisk v i -tém opakování první hry a X_{2i} je zisk v i -tém opakování druhé hry.

$$\begin{aligned} \text{Var}(X_1) &= (-1)^2 \cdot \left(\frac{1}{2}\right) + 1^2 \cdot \left(\frac{1}{2}\right) = 1 \\ \text{Var}(X_2) &= (-10)^2 \cdot \left(\frac{1}{2}\right) + 10^2 \cdot \left(\frac{1}{2}\right) = 100 \end{aligned}$$

Z hodnot rozptylu je zřejmé, že v první hře můžeme dlouhodobě udržovat vyrovnané skóre. Protože však rozptyl hodnot ve druhé hře je velký, je to buď anebo - buď vyhraje velkou částku, nebo velkou částku prohrajeme, ale rozhodně neudržíme vyrovnané skóre.

7.3. Binomické rozdělení

Náhodná veličina X má binomické rozdělení $\text{Bi}(n, p)$ s parametry n a p , jestliže nabývá hodnot $x = 0, 1, 2, \dots, n$ s pravděpodobnostmi

$$P(X = x) = \binom{n}{x} \cdot p^x \cdot (1 - p)^{n-x}, \quad n \in \mathbb{N}, \quad p \in (0, 1)$$

Používá se tehdy, když určitý pokus má pouze dva možné výsledky - úspěch s pravděpodobností p a neúspěch s pravděpodobností $(1 - p)$. Počet úspěchů v sérii n po sobě jdoucích pokusů se řídí binomickým rozdělením. Jeho charakteristiky jsou:

Střední hodnota: $E(X) = n \cdot p$

Rozptyl: $\text{Var}(X) = n \cdot p \cdot (1 - p)$

Binomickému rozdělení s parametrem $p = 1$ říkáme alternativní rozdělení a značíme jej $A(X)$. Rozdělení náhodné veličiny X řídicí se alternativní rozdělením $A(X)$ je dáno:

x	0	1
$P(X = x)$	$1 - p$	p

Zřejmě zde tedy platí, že $E(X) = p$ a $\text{Var}(X) = p \cdot (1 - p)$ (ověřte!).

Příklad: Házáme třikrát po sobě mincí. Určete rozdělení náhodné veličiny X označující počet líců (tj. je to první příklad, jen jej neřešíme úvahou, ale použitím binomického rozdělení).

Úspěch = líc, $p = \frac{1}{2}$, $n = 3$.

$$\text{Dosazení: } P(X = 0) = \binom{3}{0} \cdot \left(\frac{1}{2}\right)^0 \cdot \left(\frac{1}{2}\right)^3 = \frac{1}{8}$$

$$P(X = 1) = \binom{3}{1} \cdot \left(\frac{1}{2}\right)^1 \cdot \left(\frac{1}{2}\right)^2 = \frac{3}{8}$$

$$P(X = 2) = \binom{3}{2} \cdot \left(\frac{1}{2}\right)^2 \cdot \left(\frac{1}{2}\right)^1 = \frac{3}{8}$$

$$P(X = 3) = \binom{3}{3} \cdot \left(\frac{1}{2}\right)^3 \cdot \left(\frac{1}{2}\right)^0 = \frac{1}{8}$$

Všimněte si, že mocnina za kombinačním číslem představuje úspěšnou variantu a poslední závorka neúspěch. Celé schéma je podobné práci s binomickou větou - snižování jedné a zvyšování druhé mocniny.

7.4. Poissonovo rozdělení

Náhodná veličina X má Poissonovo rozdělení s paramterem $\lambda > 0$, jestliže platí

$$P(X = x) = \frac{e^{-\lambda} \cdot \lambda^x}{x!}$$

pro $x = 0, 1, \dots$ a $P(X = x) = 0$ všude jinde. Paramter λ se nazývá intenzita, neboť $E(X) = \lambda$ a $\text{Var}(X) = \lambda$. Typickým příkladem veličiny, která má Poissonovo rozdělení je počet radioaktivních pulsů zaznamenaných Geiger-Müllerovým počítačem během nějakého časového intervalu $(0, t)$. Poissonovým procesem se modeluje např. počet příchozích nebo obsluhovaných zákazníků, počet vozidel, která projedou určitým úsekem za jednotku času a další.

Příklad: K holiči chodí “v průměru” čtyři zákazníci za hodinu. S jakou pravděpodobností přijde během půl hodiny alespoň jeden zákazník?

Náhodná veličina X = počet zákazníků, kteří přijdou během půl hodiny, $\lambda = 2 \dots$ počet během půl hodiny.

$$P(X \geq 1) = 1 - P(X = 0) = 1 - e^{-2} \cong 1 - 0,135 = 0,865$$